

**FACITS RÄKNESNURRA SOM
BLEV EN VÄRLDSARTIKEL**
Göran Arvidsson

Facits räknedurra som blev en världsartikel

Göran Arvidsson

AB Åtvidabergs Industrier inledde i början av 1930-talet en ekonomisk och marknadsmässig utveckling inom kontorsmaskinsindustrin, som fram till 1960-talets mitt skulle göra Åtvidabergskoncernen till ett av landets lönsammaste företag. Åtvidaberg blev en av de ledande koncernerna på världsmarknaden inom kontorsmaskinsbranschen. Framgången baserades till stor del på Karl Rudins uppfinning av den 10-tangentiga räknedurran samt på uppbyggnaden av en världsomspännande säljorganisation.

Konkurser i 1920-talets inledning

I det konsortium, som tog över ledningen av AB Åtvidabergs förenade industrier vid bolagsstämman 1918, ingick bland annat generalagenten för den svenska försäljningen av kontorsmöbler, Axel Wibel. Dennes bolag Axel Wibel AB hade engagerat sig i en fabrik för tillverkning av en räknemaskin som kallades *Facit*. På grund av detta engagemang kunde Wibel inte fullgöra sina betalningsåtaganden till Åtvidabergs Förenade Industrier och före sommaren 1922 försattes Axel Wibel AB i konkurs liksom dotterbolaget AB Facit. På hösten samma år var konkursen också ett faktum för Åtvidabergsbolaget.

Rekonstruktion av Åtvidabergs Förenade Industrier

Bolagets dominerande kreditgivare var AB Sydsvenska Banken och under dess VD Erland Berglöf rekonstruerades Åtvidabergsindustrierna och under hösten 1922 bildades Nya AB Åtvidabergs Industrier. Efter något år blev detta AB Åtvidabergs Industrier och till disponent utsågs Elof Ericsson, tidigare vice VD i Svenska Möbelfabrikerna. Sydsvenska Banken hade även ansvaret för rekonstruktionen av AB Axel Wibel och erbjöd nu Elof Ericsson att ta över Wibels dotterbolag AB Facit. Ericsson accepterade detta under förutsättning att räknemaskinstillverkningen flyttades från Stockholm till Åtvidaberg, som behövde sysselsättningstillfällen. Under 1923 kom tillverkningen av räknemaskiner i gång i Åtvidaberg. Man höll till i lokaler i nuvarande Facetten, gränsande till Verksgatan och med yrkeskunnig personal som följt med från Stockholm.

Karl Rudin

Hos Axel Wibel fanns en kontorschef som hette Karl Rudin, född i Uppsala. Rudin var akademiker, fil. kand. som efter studentexamen ägnat sig åt humanistiska studier i latin vid Uppsala universitet. På grund av sjukdom hade Rudin emellertid tvingats avbryta sin akademiska bana. Axel Wibel, som också sålde kontorsmaskinen Brunnsviga, hade en utställning i hörnet av Strömgatan och Drottninggatan, men också en reparationsverkstad för kontorsmaskiner på Klara Norra Kyrkogata. Rudin besökte ofta denna verkstad och fick ett stort intresse för räknemaskiner.

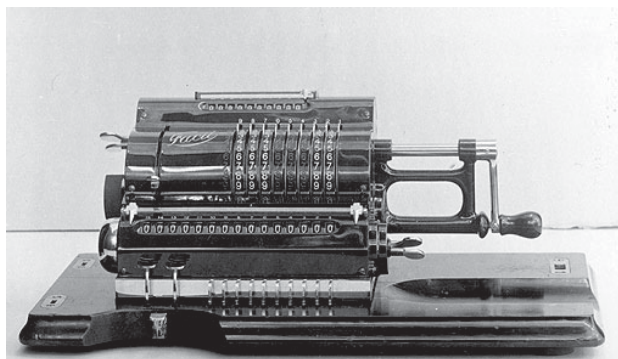

Sammansättning av räknemaskinen Facit vid Axel Wibels fabrik på Alströmergatan i Stockholm 1920. Foto Facits arkiv.

Detta ledde till att han utan egentlig teknisk utbildning kom att konstruera en räknemaskin som innebar en förbättring av de då ledande Odhnermaskinerna – pinnhjulsmaskiner med spakinställning. År 1918 startade Wibel en fabrik på Alströmergatan i Stockholm, för tillverkning av denna förbättrade spakmaskin som fick namnet *Facit*. Facittillverkningen hade lagom kommit i gång på våren 1922, när Wibel gick i konkurs. Han hade då satsat alla sina tillgångar på Facitsnurrar samtidigt som den svårartade depressionen inträffade.

Spakmaskiner Facit Standard och Facit 10

I Åtvidaberg fortsatte tillverkningen av Facit Standard. Maskinen hade fast överliggande kvotverk utan 10-överföring och underliggande produktverk. En av Rudins första uppfinningar var klackskivorna, vilkas tillkomst tillät lättare fjädrar i sifferhjulets bromshakar. Detta medförde att maskinen fick en lätt och behaglig gång. Facit 10 var samma modell som Facit Standard, men nu hade kvotverket försetts med 10-överföring samt snabbtransport och tabuleringsanordning för produktverket. Problemen med Facitmaskinerna var många och tillverkningen var nära att överlåtas till det tyska Brunsviga.

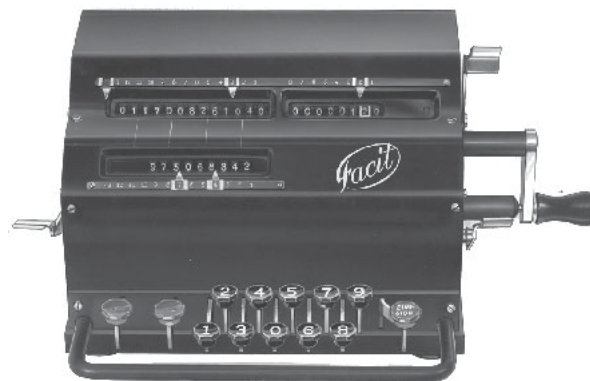
Facit 10. Foto Facits arkiv.

Tangentmaskinerna

Facitkonstruktörerna var emellertid liksom många av konkurrenterna inne på tanken att ersätta den gamla spakmodellen med en 10-tangentig multiplikationsmaskin. Karl Rudin, som aldrig var anställd i Facitbolaget utan hade sin verksamhet i Stockholm, kom hösten 1929 med en idé till en multiplikationsmaskin, som skulle innebära lösningen av 10-tangentproblemet. Bankdirektör Befrits i Skånska Banken var god vän med såväl Wibel som Rudin och troligen den person med vars ekonomiska hjälp Rudin kunde fullfölja och utveckla sina uppfinningar. Rudin fortsatte sina påbörjade experiment vid AB Perssons Stickmaskin i Stockholm och här utfördes de första modellerna till den 10-tangentiga Facitmaskinen. Dessa modeller låg sedan till grund för de patent, vilka Rudin på hösten 1929 överlät till Åtvidabergsbolaget. Kärnpunkten i Rudins idé var att sifferinställningen på en spakmaskin kunde göras åt två håll, varigenom spakarna kunde ersättas av tangenter. Från papper till praktik var det dock en lång och törnbeströdd väg, men 1932 stod slutligen handmaskinen Facit T färdig att släppas ut på marknaden. Om Rudin deltog i det fortsatta arbetet med att vidareutveckla hans uppfinningar är obekant.

De nya Facitsnurrornas tangentbord var 2-radigt, ett ”Daltonbord”. Detta torde huvudsakligen ha berott på att bordet anslöt bra till maskinkroppen. Maskinen manövrerades också bra med vänster hand, medan additions- och kalkylmaskiner med 3-radigt ”Sundstrandbord” bäst manövreras med höger hand. I ett Sundstrandbord är tangenterna placerade 3 och 3 över varandra. Facit övergick först i slutet av 1950-talet till 3-radigt bord.

Vidareutvecklingen av Facitsnurrar gick raskt framåt och 1934 kom den första elektriska modellen Facit E. En halvautomatisk elektrisk maskin Facit EA, försedd med automatisk division och automatisk stegning vid multiplikation introducerades 1939. Facit ESA var den första helautomatiska elektriska kalkylmaskinen med

Facit T, räknemaskinen som Åtvidabergs Industrier släppte 1932 och som blev en enorm framgång. Foto Facits arkiv.

automatisk division och multiplikation. Tillverkningen förlades också efterhand utomlands till Tyskland, Brasilien och Indien. Innan elektroniken helt hade tagit död på de finmekaniska additions- och kalkylmaskinerna hade Facit tillverkat omkring 2,2 miljoner maskiner.

Facitsnurrarna blev också en exceptionell lönsam produkt som helt lade grunden för uppbyggnaden av Åtvidabergskoncernen. Genom köpen av skrivmaskinstillverkaren Halda-Norden 1938 och additionsmaskinstillverkaren Original-Odhner 1943 hade Åtvidabergskoncernen i egen regi skaffat sig ”full hand” det vill säga, skriv-, kalkyl- och additionsmaskiner, ett ”måste” bland kontorsmaskinstillverkare på en världsmarknad före elektroniken. Kvar står att de ursprungliga patenten signerade Karl Rudin var avgörande för Facitsnurrans exempellösa framgång och för uppbyggnaden av Åtvidabergskoncernen.

Karl Rudins royalt

Vid Åtvidabergs övertagande av AB Facit erhöll Rudin en royalt på 10.000 kr för konstruktionen av spakmaskinerna. Därefter utgick en royalt på 10 kr per maskin och till och med 1931 då spak avlöstes av tangent som royaltunderlag hade Rudin uppburit 91.000 kr.

Tangentmaskinerna arvoderades årligen i en fallande skala. Årligen utgick för första 1.000 maskinerna royalt på 6 kr per maskin. För nästa 1.000-tal 5 kr per maskin och därefter 4 kr per maskin. I räkenskaperna kan man följa utbetalningarna till och med 1943 och fram till dess utbetalades totalt 422.000 kr under 12 år. Royaltyn upphörde någon gång under slutet av 40-talet. Efter Rudins död 1939 betalades royaltyn till hans dödsbo. Om vi antar att royaltavtalet löpte på 15 år fram till och med 1946 ger en uppskattning av de sista åren en sammanlagd royalt för tangentmaskinerna på 600.000 kr.

Eftermäle

Elof Ericson har berättat att när Rudin fick ersättningarna från Facit öppnade han ritkontor och anställde konstruktörer för att uppfinna i stor skala. När pengarna var slut lade han ner verksamheten men historien upprepades flera gånger. ”Sista gången jag träffade Rudin”, berättade Elof Ericsson, ”bodde han ensam i en enrummare med endast en säng, ett bord, en stol och ett kassaskåp”. ”När jag lägger mig på kvällen”, sade Rudin, ”då låser jag in alla mina ritningar i kassaskåpet, lägger nyckeln under huvudkudden och den här pistolen på stolen bredvid mig. Då kan ingen ta ifrån mig mina idéer”.

En egocentrisk man i sanning. Att döma av Elof Ericssons utsaga, förefaller Rudin levat under knappa omständigheter. Men under exempelvis de sista fem åren av hans levnad 1935-1939 uppbar han 192.000 kr i royalt från Facit, vilket innebar en månadsinkomst på 3.200 kr per månad, en vid den tiden mycket hög inkomst. En ingenjör på Facits utvecklingsavdelning hade på den tiden en månadslön på ungefär 500 kr i månaden. Men om man jämför ersättningen till Rudin med de vinster som hans uppfinningar tillförde Facit, är det ändå blygsamma belopp.

Säljkonferans vid AB Åtvidabergs Industrier 1928. Foto Johan E. Thorin.

Givetvis vidareutvecklades Rudins grundkonstruktioner av en mycket kvalificerad stab av konstruktörer inom utvecklingsavdelningen, liksom att framgången i stor utsträckning berodde på en världsomfattande säljorganisation. Kvar står ändå att Rudin tillhörde de personer, som betytt mest för Facitkoncernens framgångar.

Göran Arvidsson har varit Facitman i över 43 år med verksamhet inom försäljning, ekonomi och produktion.

Referenser

Sågvall-Ullenhag K, *AB Åtvidabergs förenade industrier med föregångare*. 1970.

Ciceronen Facitföretagens tidning, Nr. 1 1959.

Ciceronen Facitföretagens tidning, Nr. 3 1963.

Liljeström G, *Facit från begynnelsen*. Opublicerad skrift. 1966. Facits arkiv. Facettens arkivdepå

AB Facits Dag- och huvudböcker 1924-1943. Facits arkiv. Facettens arkivdepå

Produktionsstatistik. Facits arkiv. Facettens arkivdepå